

MARJA JALAVA

Pessimismin jurottavan iloinen tiede

Tommi Uschanov, *Hätä on tarpeen. Kulttuuripessimismin nousu 1965–2015*. Teos, Helsinki, 2015. 192 s.

”Kuka psykologi olisi niin terävä, että kykenisi selittämään jurottavan ilomme siitä, että olemme alinomaisessa kriisissä ja laittamassa pistettä historialle”, ihmetteli tieteenfilosofi Bruno Latour vuonna 1991 kirjassaan *Emme ole koskaan olleet moderneja*. Ajattelutyön monitoimimies Tommi Uschanov tarjoaa nyt kirjassaan *Hätä on tarpeen* useampiakin selityksiä sille, miksi länsimaisten hyvinvointivaltioiden kasvotit niin mielellään piehtarovat synkeän pessimismin syvänteissä.

Maailma vuoden 1965 jälkeen

Uschanovin pääteesi on, että länsimaissa tapahtui 1960-luvun puolivälissä käännteentekevä muutos. Toisen maailmansodan jälkeinen eteenpäin menevä optimismi vaihtui kulttuuripessimismiin, jolla Uschanov tarkoittaa maailman tulevaisuutta koskevia kielteisiä odotuksia ja toivottomuutta.

Tarina alkaa Yhdysvalloista, jossa jo 1960-luvulla hidastunut talouskasvu sekä Vietnamin sodan ja kansalaisoikeustaistelun kärjistävät poliittiset ristiriidat särkivät kylmän sodan ideologisiin tarpeisiin luodun illuusion yhteisistä amerikkalaisista arvoista ja konsensushakuisuudesta. Uuden ajan airuena näyttäytyy senaattori Barry Goldwater, jonka republikaanien kenttäväki junttasi presidenttiehdokkaaksi vuonna 1964. Omana aikanaan tätä militaristista ja hyvinvointivaltion vastaista



populistia pidettiin vielä yleisesti poikkeustapauksena, mutta Ronald Reaganin, George W. Bushin ja Donald Trumpin koettuamme hänet voi nähdä miltei profeettallisena hahmona.

Yhdysvalloista kulttuuripessimismi levisi 1970-luvun alussa Eurooppaan öljykriisin, massatyöttömyyden ja kiihtyvän inflaation siivittämänä. Öljykriisin lisäksi pessimismia lietsoivat kasvava tietoisuus ympäristökriisistä ja pelko luonnonvarojen loppumisesta. Luottamus rajattomaan kasvuun horjui, ja tilalle alkoi hivuttautua ajatus rajallisiin resursseihin kohdistuvasta nollasummapelistä.

E erityisen hanakasti pessimismin syövereihin heittäytyivät brittiläiset politiikan tutkijat ja toimittajat. Vaikka Britannia oli edelleen yksi maailman vauraimmista maista ja maailmanpolitiikan keskeisimmistä pelureista, pessimististen linssien läpi nähtynä se oli alennustilassa, ellei henkitoreissaan. Britanniassa mer-

kittäväksi vedenjakajaksi muodostui Margaret Thatcherin johtaman konservatiivipuolueen voitto parlamenttivaaleissa vuonna 1979. Uschanovin mukaan Thatcher oli ensimmäinen minkään länsimaan johtoon noussut poliitikko, jonka mielestä 1950–60-luvun optimismi oli käytännössä ollut täysin perusteetonta.

Suomi esiintyy Uschanovin kirjassa perinteiseen tapaan periferiana, jonne kriisipuhe rantautui vertaillevasta näkökulmasta poikkeuksellisen myöhään. Optimismia ylläpitivät 1980-luvulla yhä jatkunut talouskasvu ja hyvä työllisyystilanne. Vaikka merkkejä käännteestä kohti kulttuuripessimismia voi jälkikäteen nähdä jo 1960-luvun lopulla alkaneessa lähiörakentamisen kritiikissä, synkistelyn makuun päästiin vasta 1990-luvun alun lamavuosina. Sen jälkeen alati kurjistuvan tulevaisuuden manaamisesta ei ole tullut loppua. Uschanov tunnistaa Thatcherin vaalivoiton synnyttämät puhevat esimerkiksi niistä uudistuspyrkimyksistä, joita Sipilän hallitus on kohdistanut työmarkkinasuhteisiin.

Overloadista deklinismiin

Uschanovin lähestymistavalle on ominaista kaksinaisuus, jossa laajojen yleistysten teko ja kaarien veto yhdistyvät yksityiskohtiin tarkentuvaan havainnointiin. Yhdistelmä toimii hyvin esimerkiksi *overload*-teoriaa koskevassa tarkastelussa, jota pidän yhtenä kirjan kiinnostavimmista osioista.

Overload-teorialla tarkoitetaan angloamerikkalaiseen ja länsisaksalaiseen yhteiskuntatieteeseen vuoden 1973 paikkeilla ilmaantunutta uutta ajatuskuviota, joka tiivistyi iskusanoihin ”ylikuormitus” (engl. *overload*, saks. *Überlast*) ja ”hallitsemattomuus” (*ungovernability*, *Unregierbarkeit*). Teoria perustui väitteeseen, jonka mukaan valtiovalta oli ottanut toisen maailmansodan jälkeen hoidettavakseen liikaa tehtäviä, joista se ei enää kyennyt suoriutumaan. Kansalaisten epärealistiset odotukset olivat johtaneet pettymysten kierteeseen ja yhteiskunnallisten instituutioiden ”legittimaatiokriisiin”, jota muun muassa Baader–Meinhof-ryhmän terrorismin nähtiin ilmentävän.

Kuten Uschanov osoittaa, *overload*-teoriaa vastaan esitettiin akateemisessa maailmassa jo 1970-luvulla runsaasti kritiikkiä. Niin kuin poliittisävytteisessä keskustelussa usein on asianlaita, olennaisinta ei ollut se, miten hyvinvointivaltion kriisi olisi pitänyt ratkaista, vaan asian nimeäminen ja ongelmallistaminen itsessään. Akateemisen keskustelun lopputulos 1980-luvulla olikin, että koko ilmiötä ei varsinaisesti ollut olemassakaan.

Tämä ei kuitenkaan estänyt teorian hyväksikäyttöä mitä erilaisimmissa tarkoituksissa. Esimerkiksi 1970–80-luvun vaihteen Britanniassa yksittäisten työntekijäryhmien lakkoilua paisuteltiin niin, että se saatiin näyttämään koko kansakuntaa koettelevalta kohtalokkaalta sairaustilalta. Tätä kriisi- ja kaospuhetta Thatcher valtaan noustuaan hyödynsi tehokkaasti ammattiyhdistysliikkeen nujertamisessa. Suomessa *overload*-teoria puolestaan koki 2000-luvun alussa yllättävän ylösnousemuksen huolimatta siitä, että se osoitettiin jo kolmekymmentä vuotta sitten virheelliseksi.

Tästä päästäänkin Uschanovin kirjan ydinkysymykseen, joka esiintyy jo sen otsikoksi valitussa Nietzsche-sitaatissa: miksi ”häätä on tarpeen” eli miksi kulttuuripessimismi on selittänyt optimistisen uskon yhä parempaan tulevaisuuteen? Uschanov ei kiellä tu-

loerojen kasvun ja ympäristökriisin kaltaisten ilmiöiden merkitystä, mutta ehdottaa pessimismille myös vähemmän ilmeisiä syitä.

Overload-teoria toimii kirjassa esimerkkinä ”deklinisistä” (*declinism*) eli pessimismin tahallista levittämisestä omien tavoitteiden ajamiseksi. Kuten tosiasioiden tuolle puolen asettava *overload*-keskustelu osoittaa, nämä tavoitteet ovat usein poliittisia ja yhteiskunnallisia, mutta myös liiketaloudellisia. Esimerkiksi Britannian media paisutti 70-luvun lopun kriisiä tulkittomiin mittasuhteisiin ennen kaikkea siksi, että arvioi sen parhaiten myyväksi strategiaksi. Myöskin tutkijoilla oli oma osuutensa asiassa, sillä *overload* oli teema, jolla he saivat 70-luvulla helposti tutkimusrahoitusta.

Osa pessimismistä puolestaan selittyy Uschanovin mukaan sillä, että asioiden uskotaan virheellisesti olevan huonommin kuin ne todellisuudessa ovat. Toisinaan taas edistystä ei havaita, koska se on joko tapahtunut oletetusta poikkeavassa muodossa tai muuttunut itsestään selvyydeksi eli ”uudeksi normaaliksi”. Lopulta pessimismille voidaan esittää myös erilaisia psykologisia syitä, mikä vie Uschanovin tarkastelun kiinnostavalla tavalla tunteiden sosiologian alueelle. Evoluutiopsykologian pohjalta hän tarjoaa osaselitykseksi pessimismin sitkeydelle myös sen, että asenne on vielä lähi-menneydessä suosinut eloonjäämistä. Nälkävuosien kaltaisissa olosuhteissa varautuminen pahimpaan on saattanut pelastaa kuolemalta, mutta suotuisemmissakin oloissa se suojelee pettymyksiltä ja mielipahalta.

Kulttuuripessimismistä vai julmaa optimismia?

Hätä on tarpeen on tyyliltään esseistinen teos, mikä sallii kirjoittajalle suurempia vapauksia kuin akateeminen tutkimus. Siten tarkastelukohteeksi on mahdollista ottaa koko länsimaisen kulttuurin omakuvassa viidenkymmenen vuoden aikana tapahtunut muutos, jossa tietyt lähinnä angloamerikkalaiset

ja brittiläiset kehityskulut edustavat kaikkien länsimaiden kokemuksia. Tyyli mahdollistaa myös notkean hypähtelyn välähdyksenomaisesta tuokiokuvasta toiseen. Esimerkiksi suomalaisen sivistyneistön romantisoitun kansakuvan järkkäminen 1900-luvun alussa rinnastuu näin yllättävällä tavalla amerikkalaisen eliitin hellimien ihanteiden kyseenalaistamiseen 1960-luvulla.

Tuloksena on oivaltavia havaintoja, mutta myös luonnosmaisia aihioita, joita Uschanov olisi voinut kehittää hieman pidemmälle. Esimerkistä käy kirjan lopussa pikaisesti esitelty ”julman optimismin” (*cruel optimism*) käsite, jota yhdysvaltalainen kirjallisuudentutkija Lauren Berlant pitää länsimaisten yhteiskuntien hallitsevana yleis-tunnelmana. Käsitteellä Berlant tarkoittaa pakonomaista takertumista fantasiaan yksilöllisen ”hyvän elämän” mahdollisuudesta tilanteessa, jossa siihen on vallitsevissa yhteiskunnallisissa, taloudellisissa ja ekologisissa olosuhteissa erittäin rajalliset edellytykset. Olisin mielelläni lukenut lisää siitä, miten tämä ”pakopositiivisuus” tulisi ymmärtää suhteessa kulttuuripessimismiin.

Pidemmästä historiallisesta perspektiivistä 1960-luvun käännettä olisi myös voitu tarkastella yhtenä vaiheena edistysuskon ja sen vastavoimien vuosisatoja jatkuneessa kamppailussa. Näin kulttuuripessimismi olisi asettunut osaksi laajempaa vastavallistuksen perinnettä, mikä olisi mahdollistanut nyansoidumman erittelyn pessimismin ja optimismin lajeista. Kun esimerkiksi toivottomuus maailman tulevaisuudesta näyttäisi viimeaikaisissa eurobarometreissä yhdistyvän optimistisiin odotuksiin henkilökohtaisesta tulevaisuudesta, herää kysymys, onko tällainen välttämättä kulttuuripessimismistä vai pikemminkin kulttuurista individualisoitumista ja sen myötä optimismin privatisoitumista?

Uschanovin sanoma on kuitenkin selvä. Vaikka monet aikakautemme ongelmat ovat vaikeita, niiden ratkaisemista ei auta vähäkään se, että tilanne arvioidaan jo ennakkoon toivottomaksi.